

prof. Monika Adamczyk-Garbowska

Literatura jidysz – bliska, lecz nieznaną

Korzenie literatury jidysz, która rozwinęła się w Europie Wschodniej w wiekach XIX i XX, tkwią w Niemczech i we Włoszech. Język jidysz powstał w X wieku z dialektu niemieckiego. Język hebrajski był uważany przez Żydów za język święty, służący przede wszystkim do modlitwy, z kolei jidysz był językiem używanym do codziennej komunikacji. *Jidysz* znaczy po prostu „żydowski” i tak dawniej określano literaturę w tym języku. W związku z obecnym rozszerzeniem terminu „literatura żydowska” na twórczość pisarzy żydowskich w różnych językach, coraz częściej używa się w odniesieniu do pisarstwa w języku żydowskim terminu „literatura jidysz”.

Pierwsze zachowane w hebrajskim modlitewniku zdanie w języku jidysz datuje się na 1272 rok. Wczesna literatura ma charakter głównie religijny, przede wszystkim są to przekłady i adaptacje z Biblii. Wyjątek stanowią świeckie utwory powstałe we Włoszech w okresie renesansu. Pierwsza gazeta w jidysz pojawiła się w 1686 roku w Amsterdamie. Od lat 70. XVIII wieku obserwuje się nowe zjawiska w literaturze jidysz i zmaganie między chasydyzmem a Haskalą. Przykładem literatury chasydzkiej są opowieści rabina Nachmana z Bracławia (1772-1811), a literatury wyrażającej poglądy Haskali – utwory maskilów, czyli zwolenników Oświecenia, takich jak Menachem Mendel Lefin (1749-1826) czy Szlomo Ettinger (1801-1856), autor dowcipnych „Bajek” i sztuki „Serkele”.

Dużą rolę w rozwoju świeckiej literatury jidysz odegrała prasa. Za właściwy początek nowoczesnej prasy w tym języku uznaje się tygodniowy dodatek „Kol Mewaser” („Głos Obwieszający”) do hebrajskiej gazety „Hamelic” wydawanej w Odessie przez Aleksandra Cederbojma w latach 1862-1873. Wcześniej w jidysz wydawano dydaktyczne opowiadania przeznaczone głównie dla kobiet, modlitwy, opowieści chasydzkie i trochę popularnych powieści.

Za trzech wielkich klasyków literatury żydowskiej są uznawani Mendele Mojcher Sforim (1836-1917), Icchok Lejb Perec (1852-1915) i Szolem Alejchem (1859-1916). Icchok Lejb Perec to zarazem najwybitniejszy pisarz żydowski tworzący na ziemiach polskich, który oprócz własnej twórczości prozatorskiej, poetyckiej i dramatopisarskiej położył ogromne zasługi jako redaktor, mentor młodych pisarzy, prelegent i popularyzator. Chociaż pisał także w języku hebrajskim i polskim, bardzo angażował się w obronie języka jidysz. Do historii przeszedł jego udział w konferencji w Czerniowcach w 1908 roku, na której jidysz został proklamowany jako język narodowy Żydów. Wszystko to łączył z pracą urzędniczą w warszawskiej gminie żydowskiej.

W okresie międzywojennym Warszawa, Wilno czy Łódź stanowiły wiodące ośrodki literatury jidysz. Najważniejsi prozaicy wywodzący się z Polski to Szolem Asz (1880-1957) – powieściopisarz i dramaturg, znany zarówno z sielankowego ujęcia prowincji w „Miasteczku”, jak i kontrowersyjnej sztuki „Bóg zemsty” czy powieści dotyczących początków chrześcijaństwa, bracia Singerowie – Izrael Jehoszua (1893-1944), autor takich powieści jak „Bracia Aszkenazy” czy „Rodzina Karnowskich”, i Icchok Baszewis (1902-1991), powieściopisarz i nowelista, jedyny laureat literackiej Nagrody Nobla spośród autorów piszących w jidysz, ale znany głównie dzięki przekładom na język angielski (ich starsza siostra Hinde Ester, znana później jako Ester Singer Kreitman [1891-1954], jest także autorką dwóch powieści i zbioru opowiadań), czy Josef Opatoszu (1886-1954), autor m.in. poczytnych powieści historycznych „W polskich lasach” i „1863”.

Za jednego z najwybitniejszych poetów tworzących w jidysz jest uważany pochodzący z Wilna Awrum Suckewer (1913-2010). Jeden z jego debiutanckich utworów nosi tytuł „Cyprian Norwid”; nawiązania do Norwida i innych polskich romantyków, a także poetów mu współczesnych (np. Leopolda Staffa czy Bolesława Leśmiana) widać w wielu jego utworach. Suckewer jest autorem wstrząsającego poematu „Cu Pojln” („Do Polski”), napisanego w 1946 roku po pogromie kieleckim.

Z Wilna pochodził także inny wybitny poeta i prozaik, Chaim Grade (1910-1982). Zdaniem niektórych znawców i miłośników języka i literatury jidysz Nagroda Nobla nie należała się Baszewisowi Singerowi, ale właśnie jemu. Inny wielki poeta żydowski, urodzony w Lublinie Jankew Glatzstejn (1896-1971), po wyjeździe z Polski do Nowego Jorku u progu I wojny światowej zapoczątkował introspektywny, indywidualistyczny nurt w amerykańskiej poezji jidysz. Lata wojny i Zagłady skłoniły go jednak do powrotu do

tradycji, czyniąc z niego jednego z wielkich liryków żydowskich opłakujących zagładę polskich Żydów. Wiele jego utworów poetyckich dotyczy Lublina ukazanego przez pryzmat Majdanka, a wspomnienia z przeszłości służą jednocześnie opłakiwaniu zamordowanych. Napisał także dwie powieści autobiograficzne.

Wielką popularność zyskał żydowski bard, krakowianin Mordechaj Gebirtig (1877-1942). Szczególnie wstrząsające są jego utwory z okresu Zagłady. Jeśli chodzi o ten okres, to nie sposób pominąć jeremiady Izaaka Kacnelsona (1886-1944), „Pieśni o zamordowanym żydowskim narodzie”.

Najważniejsze poetki tworzące w języku jidysz to Anna Margolin (1887-1952), Kadia Mołodowska (1894-1975) czy Rachel Korn (1898-1982).

Ważną rolę w rozwoju literatury jidysz w Polsce w okresie międzywojennym odegrał Związek Literatów i Dziennikarzy Żydowskich z siedzibą przy ulicy Tłomackie 13 w Warszawie – barwne relacje o jego członkach spotykamy w obszernych wspomnieniach Baszewisa Singera, Melecha Rawicza (1893-1976) i Zusmana Segalowicza (1884-1949).

Inne postacie godne choćby krótkiej wzmianki to naturalista Israel Rabon (1900-1941), autor powieści „Ulica”, i poeta-trubadur Icyk Manger (1901-1969) oraz grupy poetyckie: łódzka Jung Jidysz i wileńska Jung Wilne (należeli do niej m.in. Chaim Grade i Awrum Suckewer).

W międzywojennym Wilnie powstał Żydowski Instytut Naukowy JIWO (obecnie YIVO Institute for Jewish Research, kontynuujący działalność w Nowym Jorku), który za cel postawił sobie badanie i pielęgnowanie języka i kultury jidysz.

Już po II wojnie światowej i Zagładzie powstało monumentalne, siedmiotomowe dzieło Jechiela Izajasza Trunka (1887-1961) – „Poijn” („Polska”).

Jeszcze przez ponad 20 lat po wojnie istniały w Polsce wydawnictwa publikujące książki w języku żydowskim, zarówno klasykę, jak i twórczość współczesną. Działali także pisarze tworzący i wydający książki w dwóch językach, polskim i jidysz, np. Kalman Segal (1917-1980). Kres tej działalności położył rok 1968. Obecnie w Polsce wychodzi tylko jeden periodyk, drukowany częściowo w jidysz, miesięcznik „Dos Jidisze Wort” („Słowo Żydowskie”). Na szczęście w ostatnich latach obserwujemy zainteresowanie językiem i kulturą (w tym literaturą) jidysz. Powstają nowe opracowania i przekłady. Bardzo duże zasługi w popularyzacji literatury jidysz odegrało Wydawnictwo Dolnośląskie. W serii

klasyków literatury żydowskiej opublikowano kilkanaście starannie opracowanych tomów. Oprócz tego instytucje akademickie i regionalne podejmują różne inicjatywy wydawnicze. Na przykład w ostatnich latach ukazało się tłumaczenie powieści „Szmuglerzy” sochaczewianina Ojzera Warszawskiego (1898-1944), antologia poezji powojennej i obszerny wybór poezji kobiet.

Wybrane utwory literatury żydowskiej w polskich przekładach bezpośrednio z jidysz (edycje powojenne)

- Asz, Szalom. 1990. „Mąż z Nazaretu”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Asz, Szalom. 1993. „Czarodziejka z Kastylii”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Asz, Szalom. 2003. „Miasteczko”, poprawiony przekład z 1910 roku, opr. i posłowie Monika Adamczyk-Garbowska. Janowiec nad Wisłą: Towarzystwo Przyjaciół Janowca nad Wisłą.
- Asz, Szalom. 2013. „Dramaty. Wybór”, red. Anna Kuligowska-Korzeniewska i Monika Adamczyk-Garbowska. Kutno: Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Stefana Żeromskiego w Kutnie.
- Bergelson, Dawid. 1959. „Dwie bestie i inne opowiadania”, wybór i przekład Stanisław Wygodzki. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Canin, Mordechaj. 2018. „Przez ruiny i zgliszcza. Podróż po stu zgładzonych gminach żydowskich w Polsce”, przeł. Monika Adamczyk-Garbowska. Warszawa: Wydawnictwo Nisza.
- Dekiert, Dariusz (red.). 2017. „Sztetl, szund, bunt i Palestyna. Twórczość literacka Żydów w Łodzi 1900-1939”. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Ficowski, Jerzy (przeł. i red.). 1988. „Rodzynki z migdałami. Antologia poezji ludowej Żydów polskich”. Wrocław: Ossolineum. (I wyd. 1964).
- Kacnelson, Izaak. 1982. „Pieśń o zamordowanym narodzie żydowskim”, przeł. Jerzy Ficowski. Warszawa: PIW.

- Kaganowski, Efraim. 1958. „Warszawskie opowiadania”, przeł. Stanisław Wygodzki. Warszawa: Iskry.
- Kipnis, Menachem. 2013. „Rabin bez głowy i inne opowieści z Chełma”, przeł. Bella Szwarcman-Czarnota. Kraków – Budapeszt: Austeria.
- Łastik, Salomon i Arnold Słucki (red.). 1983. „Antologia poezji żydowskiej”. Warszawa: PIW.
- Manger, Icyk. 1976. „Wiersze i poematy”, przeł. Zew Szeps. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy.
- Manger, Icyk. 2005. „Księga rajy, czyli Przedziwne żywota opisanie Szmula Aby Aberwo”, przeł. Michał Friedman. Warszawa: PIW. (I wyd. 1988).
- Mendele Mojcher Sforim. 1990. „Podróże Beniamina Trzeciego”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Ossolineum.
- Perec, Icchok Lejb. 1958. „Wybór opowiadań”, przeł. Anna Dresnerowa, wstęp Bernard Mark. Wrocław: Ossolineum.
- Perec, Icchok Lejbusz. 1997. „Opowiadania chasydzkie i ludowe”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Perec, Icchok Lejbusz Perec. 2015. „Dusza. Legendy, bajki i opowiadania”, red. Monika Szablowska-Zaremba, Agnieszka Żółkiewska. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.
- Perle, Jehoszua. 1998. „Żydzi dnia powszedniego”, przeł. i wstępem opatrzył Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Rabon, Izrael. 1991. „Ulica”, przeł. Krzysztof Modelski. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Rosenfarb, Chava. 2015-2017. „Drzewo życia”, t. 1-3, przeł. Magdalena Ruta, Joanna Lisek, Natalia Krynicka, Marek Tuszewicki. Łódź: Centrum Dialogu im. Marka Edelmana.
- Ruta, Magdalena (red. i przekład), opr. części jidysz Marek Tuszewicki. 2012. „Niszt ojf di tajchn fun Bowl. Antologie fun der jidiszer poezje in nochimilchomedikn Pojln / Nie

nad rzekami Babilonu. Antologia poezji jidysz w powojennej Polsce”. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Ruta, Magdalena (red.). 2018. „Nowe życie? Antologia literatury jidysz w powojennej Łodzi, 1945-1949”. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Segalowicz, Zusman. 2001. „Tłomackie 13: (z unicestwionej przeszłości): wspomnienia o Żydowskim Związku Literatów i Dziennikarzy w Polsce (1919-1939)”, przeł. i wstępem opatrzył Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Singer, Israel Jehoszua. 1992. „Rodzina Karnowskich”, przeł. Maria Krych. Wrocław: Dolnośląskie, Wrocław 1992.
- Singer, Izrael Joszua. 1992. „Josie Kałb” [nazwisko tłumacza niepodane – jest to przekład Edwarda Mezrycera z 1934 roku], Warszawa: Wydawnictwo Graffiti.
- Singer, Izrael Joszua. 1992. „Bracia Aszkenazy”, przeł. Stefan Pomer. Warszawa: Sagitta.
- Singer, Izrael Joszua. 1998. „Bracia Aszkenazy”, przeł. Maria Krych, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Singer Izrael, Jozue. 1960. „Josie Kałb”, przeł. Salomon Dykman [faktycznie jest to przekład Edwarda Mezrycera z 1934 roku, zredagowany przez Dykmana]. Warszawa: PIW.
- Singer, Icchok Baszewis. 1993. „Felietony – eseje – wywiady”, przeł. Tomasz Kuberczyk. Warszawa: Sagittarius.
- Singer, Isaac Bashevis. 1999. „Szatan w Goraju”, przeł. Monika Adamczyk-Garbowska i Chone Shmeruk. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie. (I wyd. 1995).
- Singer, Isaac Bashevis. 2003. „Szatan w Goraju”, przeł. Monika Adamczyk-Garbowska i Chone Shmeruk. Warszawa: Muza.
- Sutzkever, Abraham. 1992. „Zielone akwarium”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Szolem Alejchem. 1958. „Motel, syn kantora”, przeł. Stanisław Wygodzki. Warszawa: PIW.

- Szolem Alejchem. 1958. „Notatki komiwojażera”, przeł. Jakub Appenzlak. Przekład przejrzał i uzupełnił Horacy Safrin. Wstępem opatrzył Jarosław Iwaszkiewicz. Warszawa: PIW.
- Szolem Alejchem. 1959. „Zaczarowany krawiec i inne humoreski”, przeł. Ludwik Górski. Warszawa: PIW.
- Szolem Alejchem. 1967. „Marienbad”, przeł. Jan Klingert. Warszawa: PIW.
- Szolem Alejchem. 1960. „Dzieje Tewji mleczarza”, przeł. Anna Dresnerowa. Wrocław: Ossolineum.
- Szolem Alejchem. 2005. „Dzieje Tewji mleczarza”, przeł. Anna Dresnerowa. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie. (I wyd. 1989, II wyd. 1994).
- Szolem Alejchem. 1989. „Z jarmarku”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Szolem Alejchem. 1991. „Kasrylewka”, przeł. Michał Friedman. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Szymaniak, Karolina (red.). 2006. „Warszawska awangarda jidysz – antologia tekstów”. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Szymaniak, Karolina, Joanna Lisek i Bella Szwarcman-Czarnota (red.). 2019. „Moja dzika koza”. Kraków – Budapeszt: Austeria.
- Warszawski, Ojzer. 2018. „Szmuglerzy”, przeł. Monika Adamczyk-Garbowska i Magdalena Ruta. Lublin – Sochaczew: Wydawnictwo UMCS/Stowarzyszenie „Nad Bzurą”.
- Żółkiewska, Agnieszka i Marek Tuszewicki. 2017. „Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy”, t. 26, „Utwory literackie z getta warszawskiego”. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.

Wybrane opracowania na temat literatury jidysz

- Adamczyk-Garbowska, Monika. 1994. „Polska Isaaca Bashevisa Singera – rozstanie i powrót”. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Adamczyk-Garbowska, Monika. 2004. „Odcienie tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne”. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Lisek, Joanna. 2005. „Jung Wilne – żydowska grupa artystyczna”. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lisek, Joanna. 2018. „Kol isze. Głos kobiet w poezji jidysz (od XVI w. do 1939 r.)”. Sejny: Pogranicze.
- Geller Ewa i Monika Polit (red.). 2008. „Jidyszland – polskie przestrzenie”. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ruta, Magdalena (red.). 2007. „Nusech Pojln. Z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce”. Kraków: Austeria.
- Ruta, Magdalena. 2012. „Bez Żydów? Literatura jidysz w PRL o Zagładzie, Polsce i komunizmie”. Kraków – Budapeszt: Austeria.
- Shmeruk, Chone. 2007. „Historia literatury jidysz. Zarys”. Wydanie II poprawione. Wrocław: Ossolineum.
- Shmeruk, Chone. 2000. „Legenda o Esterce w literaturze jidysz i polskiej. Studium z dziedziny wzajemnych stosunków dwóch kultur i tradycji”, przeł. Monika Adamczyk-Garbowska. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Sitarz, Magdalena. 2010. „Literatura jako medium pamięci. Świat powieści Szolema Asza”. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Opracowała Monika Adamczyk-Garbowska

Organizatorzy i partnerzy konferencji

„Polsko-żydowskie dziedzictwo Rzeczypospolitej. Wyzwania pamięci i edukacji”

AMBASADA
STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

PREZYDENT MIASTA STOŁECZNEGO WARSZAWY

**Forum
Dialogu.**

Warszawskie Centrum Innowacji
Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń
Instytucja Edukacyjna m. st. Warszawy

THE
JEWISH
FOUNDATION
*for
the
righteous*